

A beszélgetés (megbeszélés) módszerének időszerű kérdései

A beszélgetés (megbeszélés) fogalma és típusai

Zrinszky László (1985) szerint a beszélgetés tág fogalom, melyben benne foglaltatnak az olyan együttlétek, melyeknek résztvevői szót váltanak egymással. A beszélgetések lehetnek kötetlen tereferék, oktatási alkalmak, ünnepi ülészakok, tudományos tanácskozások stb. Dr. Takács Ilona ezt az álláspontot továbbfejlesztette, és megállapította, hogy a beszélgetés „... az emberek közötti érintkezés fő módja, gondolatok, érzelmek közlésére szolgáló eszköz”. Babanszkij (1982) szovjet pedagógus didaktikai szempontból vizsgálta a beszélgetést, és megállapította, hogy a tanulási információ átadásának és észlelésének receptív módszere. Nagy Sándor (1981) e módszerről a következőket írta: „A beszélgetés fogalmát azért használjuk inkább, mert jobban megfelel a tanítás-tanulás komplex fogalmának, s az abból adódó ama következtetésnek, hogy a tananyag feldolgoása során kölcsönösen lehet kérdéseket feltenni...” A pedagógiai lexikon (1976) a beszélgetés alapvető fogalomjegyének tartja, hogy e módszer lehetővé teszi a nevelő és a gyermek közötti szóbeli kapcsolatot.

A beszélgetés egyik típusa a heurisztikus módszer, mely lehetővé teszi, hogy a tanulók „fölfedezzék, megtalálják” az igazságot, a reális ismeretet. A pedagógusnak e módszer eredményes alkalmazásához biztos tárgyi tudással, jó beszédkészséggel és logikus gondolkodással kell rendelkeznie. Így lesz képes kérdésekkel irányítani a beszélgetést, mellyel aktív szereplővé teszi a tanítás-tanulás folyamatában a tanulókat. Közben fejleszti értelmi képességüket, erőfeszítésre készíti, sikerélményhez juttatja őket.

A beszélgetés másik típusa a kérdés-felelet, mely azonban új ismeret esetében csak akkor alkalmazható, ha a tanulók az adott témában rendelkeznek képzetekkel, fogalmakkal, s megtanultak definíciókat, szabályokat, elméleteket, törvényeket, algoritmusokat stb. A tényeket ebben az esetben a pedagógus úgy tárja a tanulók elé, hogy elemzéssel eljuthatnak új tények megismeréséhez, összefüggések megtalálásához. A dialogizáló ismeretszerzés alkalmat nyújt a gyerekek tudásának rendezésére, rögzítésére, elmélyítésére, ismereteik alkalmazására, teljesítményük ellenőrzésére, értékelésére. Falus Iván írja: „A megbeszélés módszerét akkor tekinthetjük hatékonynak, ha a tanulók többségének a részvételével sikerül feltárnunk valamilyen új ismeretet, alakítani tudjuk a tanulók szemléletét, gondolkodásmódját.”

Wincenty Okon (1976) lengyel kutató szerint az oktatási célzatú beszélgetésnek három típusa van.

1. A bevezető beszélgetés célja, hogy a tanulókat felkészítse a munkára. Ez egyrészt abból áll, hogy megteremti a készenléti állapotot a tanulásra. Másrészt az új tananyaggal kapcsolatos tapasztalatokat feleleveníteti a gyerekekkel. Felidézeti mindazokat az ismereteket, amelyek az új anyag megértéséhez szükségesek lesznek. Ezen kívül a bevezető beszélgetés keretében a pedagógus ismerteti az óra témáját, a megoldandó feladatokat, s megbeszéli tanítványaival a tennivalók elvégzéséhez szükséges munkamódszereket.

2. Az új ismeretek feldolgozására szolgáló beszélgetés lehetővé teszi, hogy a tanulók problémákat oldjanak meg.

A problémákban elméleti vagy gyakorlati kérdések rejlenek, s a megoldásuk aktivitást igényel.

3. A feldolgozott tananyag rögzítését célzó beszélgetésben érvényre kell juttatni a gyakorlást, az ismétlés pedagógiai, pszichológiai követelményeit. A tanulóktól a pedagógusok igényelik a tananyaggal kapcsolatos kérdésfeltevéseket. A tanulók juttassák érvényre az ismeretekhez fűződő gondolataikat, véleményüket. Ez ugyanis előnyösen formálja önállóságuk, meggyőződésük fejlődését.

A beszélgetés forrásai és szabályai

Alapvető feltétel, hogy a beszélgetéshez a tanulók megfelelő mennyiségű és minőségű ismerettel rendelkezzenek. A beszélgetés anyagának forrásai: a gyerekek személyes tapasztalatai, a beszélgetést megelőző megfigyelések, előzetes olvasmányok, tanórai kísérletek, tanulói ismeret- és tevékenységtudás, jártasságok és készségek, a pedagógus által elmondott példák elemzése, összehasonlítások elvégzése stb.

Fontos feltétel, hogy a pedagógus tartassa be a beszélgetés szabályait. Ezek a következők:

1. Mély, őszinte érdeklődés kimutatása a beszélőpartnerek (a tanulók) iránt. Mohás Livia (1986) írja: „A sikeres beszélgetés alapja a tapintat és a barátságosság...” A beszélgetésnek gazdag eszköztára van: a beszélgetőtársak tanulnak egymás közleményeiből, bevallják tévedéseiket, s „... hagyják, hogy a másik mentegetőzzön”, kimutatják egymás iránti megbecsülésüket, jelzik elismerésüket. „A viselkedési eszközöket hajlékonyan változtatják, úgy, hogy a másik beszélgető kedve megmaradjon.”

A tanórákon alkalmazott beszélgetés módszerével nemcsak ismereteket sajátít el a tanuló, hanem magatartási formákat is. A jól vezetett beszélgetés fejleszti a kommunikációs képességet is. A beszélgetés nem monológ, hanem párbeszéd, így a viselkedési módnak nagy jelentősége van az emberek közötti verbális kapcsolatban. „Minden osztályban — kisebb-nagyobb számban vannak olyan tanulók, akiket nehéz megszólaltatni, és ha mégis megszólalnak, akkor nem úgy szólnak, ahogy az adott helyzetnek megfelelő volna. Ezek a tanulók tízpercekben bizonyára nem hallgatnak, de abban nem szereznek gyakorlatot, ami a művelt ember beszédmódját jellemzi...”

2. A beszélgetőpartner figyelmes meghallgatása olyan szabály, mely a beszélgetést fegyelmeztette teszi. A pedagógus és a tanulók tekintetüket ilyenkor a beszélőre függesztik, ezzel is érzékeltetik, hogy fontos számukra a közlemény. Carl Weisstől (1974) idézünk: „A gyereket a nevelőnek komolyan kell vennie, és bizalmát meg kell nyernie. Aki ért ehhez, mindig újra és újra tapasztalja, hogy milyen komolyan és okosan lehet a gyerekekkel beszélni.”

3. Passzivitásba menekül az a gyerek, aki tanítója vagy tanára arcán gúnyt vél felfedezni. A gúnyolódó, fenyegető, megjegyzések, metakommunikatív jelzések visszaretentik a gyereket a verbális megnyilatkozástól. A beszélgetésben agresszív és indifferens pedagógus rossz példát nyújt a tanulók számára. Az érdemi beszélgetésben, megbeszélésben nem lehetnek bántó megjegyzések, cinikus vélemények, sértések. A tanító és a tanár arcával, gesztusaival, szemével, testtartásával, észrevételeivel bátorítsa a beszélgetésbe bekapcsolódott tanulókat.

4. Fontos, hogy a beszélgetésben egyet nem értés esetén a pedagógus és az osztály tagjai mondják el saját véleményüket. Ügyelni kell azonban arra, hogy a kritikai megállapítások ne legyenek bántóak és tapinatlanok. Ne irányuljon a beszélő személyére, hanem mondandójára. A durva és nyers „nekirontás” ellenállást vált ki a gyerekekben.

Ilyen esetben a beszélő nem a beszélgetés lényegére koncentrálnak, hanem személyének megvédésére vagy a visszavágásra.

5. Ha a gyerek elbizonytalanodik, levesszük róla a szemünket. Lehetőséget és időt biztosítunk számára, hogy rendezze gondolatait, és összeszedje magát. Így lesz képes a hibás megnyilatkozások kijavítására.

6. A pedagógus ne fiktivizálja tudását, tekintélyét beszélgetés közben, hanem a beszélgető partner szerepét vállalja magára. A tanulók aktivitását döntő módon befolyásolja az a mód, ahogyan a tanító és a tanár reagál a közléseikre és a kérdéseikre. Ezért a pedagógus legyen közvetlen, tárgyilagos és barátságos.

7. A beszélgetés kommunikációs kapcsolat, mely feltételezi, hogy a tanulók nemcsak befogadói a közléseknek, hanem a felmerült kérdésekre válaszolnak is. Követik a pedagógus, társaik közleményeit, kontrollálják a kifejtett gondolatmenetet, az ismereteket beépítik eddigi tudásukba, tapasztalataikat rendszerezik. Gondolatban vagy verbálisan reagálnak a beszélgetésben elhangzottakra.

8. A beszélgetés lényeges szabálya, hogy a párbeszéd közleményei igényes nyelvi megfogalmazást kapjanak. A pedagógus követelje a gyerekektől a helyes artikulációt, hangsúlyozást és hanglejtést, a megfelelő hangerőt, a szabatos és pontos mondatalkotást.

9. Az ismeretszerzés, megszilárdítás, alkalmazás érdekében szervezett „gondolatsere” tanulói teljesítményeket is tartalmaz. Ezért a beszélgetéshez értékelés is párosul, mely akkor tölti be szerepét, ha az összes beszélgető partner véleményét tartalmazza. A pedagógus és a társak felismerése egyaránt előnyösen motiválja a tanulók további aktivitását.

A beszélgetés vezetése és a fegyelmezettség

A spontán beszélgetésnek — s általában minden közös tevékenységnek — van „hivatalos” vagy „nem hivatalos” vezetője. Gyakran vezető nélkül folynak le a beszélgetések. Az irányítatlan beszélgetésben kaotikus állapotok jönnek létre. A résztvevők nem tartják be a beszélgetés szabályait, egymás szavába vágnak, hangoskodnak, erőszakoskodnak, elkalandoznak a témától. Zrinszky László (1985) erről a következőket írja: „A parttalan »szabad beszélgetések« minimális mértékben sem garantálják a résztvevők jogegyenlőségét. Akiknek nincsenek gátlásaik, egykettőre elnyomják a gátlásosakat, s ez az anarchikus helyzet egyenes következménye . . . Egyesek számára tehát valóban »szabad« lesz a beszélgetés, de mások számára annál kevésbé . . . Éppen az a személy válik a beszélgetés informális vezetőjévé, aki a legkevésbé tiszteli a többiek »megszólalási« jogát . . .”

A didaktikai jellegű beszélgetés legfontosabb követelménye a fegyelmezettség, melyet a normák teljesítésével lehet elérni. A pedagógus irányításával megvalósuló beszélgetés lényege Vendégh Sándor értelmezésében (1979), hogy kérdésekből és feleletekből áll: a pedagógus és a tanuló egyaránt kérdezhet. Alapvető követelmény, hogy a kérdés legyen világos, tartalmilag kifogástalan, érthető, rövid, és feleljen meg a nyelvhelyességi szabályoknak. A kérdések feltevésének célja az osztály aktivitásának biztosítása. Tehát frontális munkaforma keretében — együttes tevékenység megszervezésével — a pedagógus irányításával valósul meg a beszélgetés. Orosz Sándor szerint (1986) „ . . . a tanulás irányításában, a tanításban, a precízen tervezett és az aktuálisan beiktatott kérdések alkotják . . .” a beszélgetés struktúráját. A kérdések szabályozó funkciót töltenek be.

A tanítási-tanulási folyamatban alkalmazott beszélgetés vezetője a pedagógus. A tanító és a tanár felkészülésének alapja a gyermeki gondolkodásmód és érdeklődés alapos ismerete. A nevelőnek — Carl Weiss (1974) szerint — eleve számításba kell vennie mindazokat az utakat, melyek a tárgyaló témától elterelhetik a tanulók figyelmét. Előreláthatók azok a holtponatok, melyek akadályozzák az együttes munka eredményességét. Elő kell készíteni a szemléltetőeszközöket, mellyel felélénkíthető, konkretizálható a beszélgetés. Számításba kell venni minden előforduló nehézséget. A tanítágra összpontosított beszélgetés az üres fecsegést kizárja. A tanulókat úgy kell nevelni, hogy utasítsák vissza a tartalmatlan és igénytelen közleményeket.

A módszer alkotóelemei

Báthory Zoltán a beszélgetés folyamatáról megállapítja, hogy beszélgetés közben a tanító és a tanár kezdeményez, magyaráz, közli véleményét a tananyaggal kapcsolatosan, utasítást ad, indokol. A beszélgetés keretében a tanulók válaszolnak a feltett kérdésekre, beszédet kezdeményeznek: kérdést tesznek fel, részmagyarázatot végeznek, véleményt mondanak. A tanórán csend, zűrzavar és szünet is előfordul. A pedagógus válaszol a gyerekek megnyilvánulásaira, rokonszenvét nyilvánítja, dicsér, buzdít, metakommunikatív jelzéseket ad. Kérdéseket tesz fel a tananyaggal, a megismerési módszerrel kapcsolatosan.

A beszélgetés módszerének első fázisában megfelelően kell rendszerezni, felépíteni, irányítani a párbeszéd menetét. Az irányítást a pedagógus végzi. Munkájának alapvető szabálya, hogy csak annyit beszéljen, amennyi kiváltja a tanulók reagálását. A tanító és a tanár fegyelmezze magát, vezesse úgy a beszélgetést, hogy a gyerekek megszólaljanak. A beszélgetés jó felépítésének következményeként nő a tanulók teljesítménye. Az irányítást végző pedagógus közölje a tanulóval a célokat. A beszélgetés célja dr. Takács Ilona (1983) megfogalmazása szerint: „... bizonyos ismeretek megújítása, egyes kérdések tisztázása, megértése oly módon, hogy az cselekvésre készítessen. Az ítéletalkotásra épül, elsősorban a megismertetés szándékával lép fel, mozgósítja az akaratot...”. A beszélgetés logikus felépítésének fontos követelménye, hogy jelezze az összetartozó ismeretek közötti átmeneteket, emelje és emeltesse ki a fontos elemeket és mozzanatokot, a szorosan összetartozó egységek után tartson részösszefoglalásokat. A tudatosan megszervezett beszélgetésben érvényesül a pedagógus irányítószerepe. A rosszul felépített és vezetett beszélgetésben csorbát szenved a nevelő vezetőtevékenysége. „Ennek oka — írja Balogh László (1987) —, nehezen és hézagosan tud információkat szereznii a tanulók tudásáról, együttthaladásáról. Így nem tájékozódik reálisan a nehézségekről, eredményekről, s ezeket nem tudja felhasználni az oktatás folyamatának további részében.”

A beszélgetési módszer második szakaszának fontos követelménye, hogy kérdésekkel, problémafelvetéssel el kell érni a tanulók részvételét, szellemi aktivitását. Az aktivizálás első mozzanata a beszélgetés beindítása. Van olyan helyzet, amikor a pedagógusnak nem kell kérdést feltenni, mert közléseihez, magyarázatahoz, a tankönyvből olvasottakhoz, az ismertetett tapasztalatokhoz új információkat fűznek a gyerekek. A párbeszéd létrejöttéhez esetenként elegendő egy-egy utalás és célzás, táblára változott rajz, néhány vezérszó, tárgyak bemutatása. Az aktivitást igazán a kérdésre való reagálás váltja ki. A beszélgetésben (megbeszélésben) nagy jelentősége van a tanár és a tanító kérdésének. Gondolni kell arra is, hogy mennyi gondolkodási időre van szüksége a tanulóknak, hogy jó választ produkáljon. A kérdés utáni várakozási idő hossza függ: a tanulók figyelmétől, fegyelmetől, tudásától, az együttgondolkodás intenzitásától, az ismeretek emlékezetbe idézésének gyorsaságától. A gondolkodási idő annak

is függvénye, hogy a válasz mennyire bonyolult, a tananyag egyszerű vagy összetett, az ismeret régebben vagy a jelenben szerzett, a felvetett kérdés érdekes-e, a tanulók milyen tapasztalattal rendelkeznek, a pedagógus türelmes vagy türelmetlen. Fontos, hogy a válaszadót a pedagógus a gondolkodási idő után nevezze meg. Azt is el kell döntenie a beszélgetésvezetőnek, hogy csak azoknak ad szót, akik jelentkeznek, vagy a visszahúzódo gyereket is felszólítja. A beszélgetés szociáltechnikájához tartozik, hogyan adja meg a pedagógus a szót a gyerekeknek. A legtöbbször elegendő egy biccentés, egy-egy szó („hm”, „de”), rövid felszólítás, hogy a hozzászóló bekapcsolódjon a közös munkába. Az erőszakosan aktív tanulók visszaszorítására elég egy-egy intés, egy metakommunikatív jelzés, hogy szóhoz engedjék jutni a társaikat. „Ideális az olyanfajta beszélgetés volna — írja Carl Weiss —, ahol a szó átvétele, a beszéd-től való elállás, a szó továbbadása kizárólag udvariasság dolga volna. A beszélgetés irányítása azonban eleinte mindig a tanító kezében lesz. Minél jobban kifejlődik a beszélgetés folytatásának készsége, a tanító annál jobban a háttérbe kerül.”

A megbeszélés módszerének harmadik alkotóeleme a tanulói válaszokra történő differenciált reagálás. A módszer „befejező szakaszára” érvényes alapelvet Falus Iván (1987) a következőkben fogalmazta meg: „A pedagógus lehetőleg az eredetileg felszólított tanulótól próbáljon jó választ kapni, sikertelenség esetén másik tanulót szólítson fel, s csak végső esetben adja meg maga a feleletet.” A beszélgetés módszerének alkalmazásában — az előzőekben kifejtettek-ből következően — kiemelt jelentősége van a rávezető kérdéseknek. A pedagógus úgy reagál a tanulók hibás, hiányos válaszaira, hogy a helyes megoldásig vezeti el őket. Tény azonban, hogy ebben az esetben a pedagógus a segítség szándékából eredően a gondolkodás jelentős részét maga végzi el. Ebben az esetben a gyerekek részleges önállósággal vesznek részt a kérdésekre adott válaszok megfogalmazásában. Az önálló erőből elért tanulói válaszadás váltja ki a pedagógusból a legnagyobb elismerést. A nevelőnek a beszélgetések (megbeszélések) során lehetővé kell tennie, hogy tanítványai-ban kialakuljon az önértékelés képessége. „Azt kellene elérnie — írja Lénárd Ferenc (1986) —, hogy a tanulók a keresési, kutatási, gondolkodási tevékenységeket még abban az esetben is sikeresnek könyvelhessék el, ha az pillanatnyilag nem vezetett eredményre. Egy hibás út felismerése is sikert jelenthet abban az esetben, ha azt további erőfeszítéseink során tudatosan elkerüljük.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] *Zrinszky László*: Íratlan szabályok. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1985.
- [2] *Dr. Takács Ilona*: Emberismeret, önismeret. Népszava Kiadása, Bp. 1983.
- [3] *Falus Iván*: A valóságfeltárás, az elméleti igényesség és a gyakorlati hasznosság egysége. = Magyar Pedagógia, 1982/4. sz.
- [4] *Nagy Sándor*: Az oktatásméle-tet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Bp. 1981.
- [5] *Pedagógiai lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. Főszerkesztő: Nagy Sándor.
- [6] *Dr. Szántó Károly*: Didaktika. Pedagógia I. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- [7] *Falus Iván*: A frontális szervezési mód során alkalmazott módszerek = Köznevelés, 1987/3. sz.
- [8] *Wincenty Okon*: Az általános didaktika alapjai. Tankönyvkiadó, Bp. 1976.
- [9] *Pedagógia*. Szerkesztette: Nánási Miklós. Tankönyvkiadó, Bp. 1971.
- [10] *Mobás Livia*: Ki tudja, mi a siker? Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1986.
- [11] *Pedagógiai Kézikönyv*. Tankönyvkiadó, Bp. 1980.
- [12] *Carl Weiss*: Az iskolai osztály szociológiája és szociálpszichológiája. Tankönyvkiadó, Bp. 1974.
- [13] *Vendégb Sándor*: A didaktika alapjai. Tankönyvkiadó, Bp. 1973.

[14] Orosz Sándor: Az oktatás mint a tanulás szabályozása OOK, Veszprém, 1986.

[15] Báthory Zoltán: Tanítás és tanulás. Tankönyvkiadó, Bp. 1985.

[16] Balogh László: Feladatrendszerek és gondolkodásfejlesztés. Tankönyvkiadó, Bp. 1987.

[17] Lénárd Ferenc: Pedagógiai ellentmondások. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986.

DR. MOJZES JÁNOS
Debrecen
DR. NAGY ZSUZSANNA
Nyíregyháza

A kémiai kísérletekhez kapcsolódó eljárások mint az értelmi nevelés eszközei

Egy adott iskolatípus programja, célja az iskolai élet különböző területén végzett munka nyomán realizálódik. Az iskolákra jellemző sokoldalú tevékenységi rendszerben fejlődik, gyarapszik és teljesebbé válik a gyermek, illetve ifjú személyisége. Az átfogó, globális célkitűzésektől az iskola mindennapjaihoz közelítve egyre világosabbá válik, hogy az iskolára háruló nevelési feladatok nagy többségével a tanítási órák keretében a szaktanároknak kell megbirkózniuk. Eredményességükhöz a cél és feladat ismerete mellett tudni kell, hogy a szaktárgyi ismeretek (átadása) megszerzéséhez, a tudás kialakításának módja önmagában is potenciális nevelési eszköz. Ezen eszköz kiaknázása, illetve hatékonysága csak tudatos tanári munkával érhető el, illetve növelhető. Néhány, a kémiaórán alkalmazható kísérlettel összefüggő eljárás bemutatásával szeretnénk érzékeltetni a nevelő és oktató munka egységének természetes érvényesülését és szükségességét. Ezt megelőzően azonban szükségesnek tartjuk — a címben is jelzett — két fogalom néhány jellemzőjét megvilágítani, elsősorban a kémia tanítás szempontjából.

Az értelmi nevelés középpontjában — minden iskolatípusban — az önálló ismeretszerzés képességének kialakítása áll. [1] Ez azonban nem jelenti egyszerűen azt, hogy „megtanítjuk a tanulót tanulni” azért, hogy képes legyen otthoni munkával felkészülni a következő órára. Ennél többet értünk és akarunk az „önálló ismeretszerzésre” neveléssel elérni. A tanuló ugyanis csak gondolkodásának fejlesztése, logikai képességének kellő szintre való emelése nyomán válhat képessé a felvetődő problémák önálló felismerésére, megoldására és értelmezésére. Az értelmi-gondolati nevelésnek fontos összetevője, eleme, illetve ösztönzője a tudásvágy, a valóság megismerésére való törekvés igénye és az új iránti fogékonyság is. Az érdeklődés felkeltésében a motiválásnak, a motivált tanulásnak és a nevelés más területeinek is fontos szerepe van. [2]

A gondolkodás képességével nem születik senki, de mindenkinél fejleszthető. A környezetből szerzett közvetlen tapasztalatok „belsővé” válásával fokozatosan gazdagodik az embernek a környező világról alkotott „gondolati képe”. A gondolkodás kialakulásán, nevelésén az e képekkel végzett műveletek képességét is értjük, amelynek alapja, forrása a manuális cselekvés és a második jelzőrendszer síkján végzett tevékenység. A külső cselekvés és tapasztalat nélkül kapott gondolati képek és műveletek verbális ismeretek maradnak, s nem szolgálják a tanuló értelmi nevelését, nem